

A múlt és a jelen „együttállása”

SÁNDOR IVÁN: A VÁRHATÓ ISMERETLEN

SÁNDOR IVÁN

A várható
ismeretlen

Tiszatáj Könyvek
Szeged, 2009
321 oldal, 2900 Ft

Nem ritka, bár nem is általános, hogy éppoly nagy súlyt helyezzen egy regényíró esszéik írására, mint fikcionális művek alkotására. A 20. századi magyar irodalomban Németh László az egyik legnevezetesebb példa e beállított-ságra. Mostanában Sándor Iván képviseli eminens módon az alkotónak ezt a típusát. Talán ez is magyarázza, hogy Sándor különös affinitást mutat Németh László iránt, akinek korábban két könyvet is szentelt. Az esszé és a fikció olykor egyazon művön belül is összekeveredik egymással. *Tengerikavics* című regényében családjának személyes emlékekből felépített történetét regényesíti meg Sándor úgy, hogy a történetet különféle „köztörténeti” szövegekkel fűzi össze, melyek – mint írja – az elmúlt huszonöt évben írt esszéin alapulnak. Számos további regénye szintúgy tele van esszé jellegű betétekkel, elemző gondolatmenetekkel. Az esszék bizonyos hányadában pedig az irodalom, kivált a regényírás esztétikai kérdései, időnként önnön regényírói módszerei adják a témát. A *Vég és semmiség*. A fel nem fedezett Bánk bán vagy *A regény jövője* című munkája példa

az elsőként említett megoldásra, a *Daniellával a vonaton*. A Követés naplója című olvasónapló példázza az utóbbi esetet. A mostani esszékötet, korántsem váratlanul, egyaránt tartalmaz tehát történeti, irodalomtörténeti és esztétikai esszéket, sőt olvasónaplót is.

Sándor Iván, az esszéista további jellegzetes vonása, hogy a szerző ugyanazt a szöveget többször felhasználja különböző munkáiban. Nincs ez másként most sem. Már a nyitó fejezet, *A kelepce genezise és a tamil csónakos* sem egészen ismeretlen az olvasó számára, hiszen találkozhatott már vele a *Tengerikavicsban*; igaz, akkor nem viselt még külön címet. „A szövegek csereberéje, régi szövegek új kontextusba helyezése”, Sándor írásművészetének eme sajátossága (Olasz Sándor) jellegzetesen mai textualizációs gyakorlat. Nem csak a fikcionális, hanem olykor már a tudományos szövegek esetében is követett gyakorlatról van szó. Wittgenstein írásainak a közelmúltban megjelentetett egyik kritikai kiadása, amely CD formában teszi hozzáférhetővé a filozófus életművét, a nyitott rendszerezés elvét valósítja meg. Az olvasó maga dönthet ugyanis a Wittgenstein-szövegek sorrendjéről és ide-oda történő áthelyezéséről. A szerkesztőket az a szokatlan elv vezette a munka során, hogy: „A szövegek nem objektíve létező entitások, amelyeket csak fel kell fedezni és bemutatni, hanem olyan entitások, amelyeket meg kell konstruálni. A szövegek a szerző és az olvasó közös produktumai.” (Idézi: Neumer Katalin: Wittgenstein hagyá-

téka és a Wittgenstein-kiadások. BUKSZ, 1997. Nyár, 174.). Sándor Iván könyvekbe zárt szövegeit eddig még csak az író csereberélgette; lehet, hogy rövid idő kérdése csupán és az olvasó maga helyezheti immár tetszőleges kontextusba az ő szövegeit is.

„Félre kell tolnom a regénykéziratot.” Az *A történelem AIDS-vírusa* című írás első mondata tudósít ily módon az íróban dúló belső feszültségről, ami vissza-visszatérően tereli őt az esszé irányába. Nem hagyja ugyanis békén Sándort az a felismerés, hogy akkor férhet csupán közel saját jelenkorához, ha tisztázza a jelen múlthoz fűződő viszonyát, amely nem is csak regénytéma, hanem olyasvalami, ami kifejezetten racionális elmemunkát követel. A 20. század az egymást követő, olykor egymással párhuzamos genocídiumok ideje (volt), mely kortól a történelmi amnézia, „a felejtésáradat” távolít (idegenít) el bennünket. Így és ez okból hullik a semmibe ma egyre gyorsuló ütemben a bennünk lakozó európaiság (mint kultúra). Az emlékezés, nem utolsósorban a század fontos eseményeinek a számbavétele tehát az egyik legsürgősebb teendőnk. Ennek okán kell (kis) időre halasztódnia a regénynek, mivel az esszé rövidebb utat kínál a feladat elvégzéséhez. A mentés munkája hárul ezúttal az íróra, metaforikusan szólva a BÁRKA megépítése kerül megint napirendre, noha nem teljesen világos, vajon éppen ő a legalkalmasabb a feladat betöltésére és az szintén kétségekkel teli, hogy mit vagy kit kell pusztulni hagyni.

Az író így elsőként is leszáll a történelem bugyraiba: *Haza a mélyben* címet viseli a kötet első főfejezete, benne öt írással, ezt követi *A történelem kazamatái* című főfejezet további négy esszének adva helyet. A cél annak kiderítése: milyen valójában az a magyar múlt, amelynek tisztázása, a rá való emlékezés nélkül nincs igazi magyar jelen sem. Pontosabban: mivel kell vagy mivel kellene komolyan szembenézni, hogy magunk mögött tudjuk végre a huszadik századot, amely Magyarországon, Közép-Európában ma is, 2008-ban is még mindig tart. (*A továbblévő huszadik század*, 62.)

A múlt jelenben megoldható és tisztázandó kérdései közül mindenekelőtt 1944 nyarának, őszének és telének zűrzavaros eseménysora bukkan fel. Nem folytak ugyanis ez ideig „megvilágosító dialógusok” arról, miként juthatott el oda az ország, hogy tevőlegesen járuljon hozzá félmillió állampolgárának a németek általi kiirtásáig. Azt sem tettük továbbá világossá az utókor számára, mitől gyengült el oly mértékben a magyar társadalom immunrendszere, hogy megtörténhetett az egész magyarság számára katasztrófát hozó október 15. Mindezen látszólag a múltba vesző problémák napjaink politikai kultúrájának aggasztóan súlyos gondjaira utalnak; arra, hogy a hazai jobboldal populizmusa, a nyugat-európai keresztény-konzervatív politikai erők képviselte törekvésektől eltérően, múltunk legrosszabb emlékeit szelidíti meg és teszi akaratlanul is könnyen hozzáférhetővé az újra-éledő szélsőjobboldali politika és közhangulat számára.

Revelatív írások szólnak a kötetben ötvenhatról és ötvenhat mai percepciójáról, ami nem csoda, hiszen a holokauszt mellett és után 1956 hozta Sándor számára a század másik döntő, személyesen átélt történelmi tapasztalatát. Mi kölcsönzött az európai (sőt a világ)közvélemény szemében oly nagy jelentőséget a magyar forradalomnak; mivel vívhatta ki '56 a széles körű nemzetközi szolidaritást? Válasza meglepően kézenfekvő, mégis újszerű. Jóllehet a nyugati civilizáció (az alkotmányos parlamentarizmus és a piaci kapitalizmus) a tízes évektől inkább megvetés és elutasítás, mint csodálat és elfogadás tárgya volt, a magyar ötvenhat egyszerűen bebizonyította, hogy a demokrácia által az emberekben elültetett szabadságvágy képes legyőzni a mindent átható modern zsarnokságot.

„A nyugati tudat egy kis nép felkelése iránt tanúsított, szövirágokat sem nélkülöző elismerésével a maga szabadság-egyenlőség eszményének a század eleje óta tartó alkonyszakasza utáni glorifikálhatóságát is ünnepelte” – vonja meg Sándor a mérleget a *Semmi nem múlik el, csak a történelem* című, *A másik arc*. A regény és a történelem címen megjelent korábbi könyvében már olvasható írásában – 73.).

Holott, folytatódik a gondolatmenet, nem beszélhetünk ötvenhatról úgy, mint valamilyen egységes és tagolatlan tapasztalati hagyományról (kollektív emlékezetéről); következésképpen *Nem november 4-én bukkott el a forradalom* (ahogyan a kötet egyik írásának a címében olvassuk), hanem „már kitörésének óráiban.” (92.) Nemcsak azért, mert a világpolitikai helyzet, benne az orosz imperializmus tántoríthatatlansága szemernyi esélyt sem adott akkoriban a győzelemre. Hanem részben éppen azért, mert a magyar forradalom minden ezzel ellenkező korabeli és későbbi legenda és mítosz dacára – jóllehet természetes módon – belülről végzetesen megosztott volt. „Két kérdésben volt egységes a társadalom. Menjenek ki a szovjet csapatok, tűnjön el a Rákosi–Gerő-klikk. Minden másban annyi álláspont volt, ahányan parancsoltak, döntöttek, harcoltak.” (94. Kiemelés tőlem)

Nem ez az egyedüli oka azonban annak, hogy ötvenhat mai megítélése olyannyira el-lentmondásos. Hiszen a „jelen problémái nem mindig csak a történelmi múltból nőnek ki, hanem az újabb döntéseket követelő helyzetekből is”. (78.) Ennek megfelelően a múlt megannyi, egymásnak ellentmondó mai képe a jelenbeli megosztottságból is fakad. Sándor a legkevésbé sincs azonban kibékülve ezzel, mivel ötvenhat aktív részeseként és jelenbeli tanúságtévőjeként másra emlékezik, mint számos mai kortársa, akik a politikai diskurzusban váltják nap mint nap aprópénzre ötvenhat általuk vallott emlékét. S azért sincs kibékülve az ötvenhatot illető vélemények szóródásával, mert némelyik közülük nem kifejezetten demokratikus aktuális politikai törekvések szolgálatába szegődik. „A Kádárkorszak után most árpádsávós zászlók alatt gyalázták meg a forradalmat” – írja a 2006. október 23-át követő nyilvánvaló elkeseredésében. (96.)

Van-e rá valamilyen esély, hogy kialakuljon ötvenhat kollektív emlékezetét tekintve a konszenzus? Talán a művészi katarzis erejével nyílnak arra mód, hogy visszahozzuk és megőrizzük e közös tudást. Bizonytalanság lesz azonban úrrá a szerzón ennek kapcsán is azt tapasztalván, hogy az ezredforduló kulturális és művészi öntudatának megfelelően, a művészet szintűgy egyre kevésbé alkalmas a feladatra, hiszen az „sem beszél másról, mint arról: mi a következménye annak, hogy az *együttes emlékezés módjának megtalálására elveszett a remény*”. (78.)

Akadnak azonban beszédes kivételek, mint Térey János *Kazamaták* című darabja, amely némi reményt kelt; a darab körüli vita is ennek ékes bizonyítéka, hiszen legalább diskurzus folyt ezekről az égető kérdésekről. A reményt az élteti, hogy a *Kazamatákban* „annyira radikális az alkotói provokáció, hogy újabb megközelítéseket, értelmezéseket, ütközéseket, a gyökerekig való visszabontás igényeit hívta elő a minimális nemzeti önismertet érdekében”. (*A történelem kazamatái*, 101.)

Az utóbbi téma át is vezet bennünket az esszékönyv második, oldalszámát tekintve hosszabb feléhez, ahol írók (Mészöly Miklós, Simon Balázs, Marcel Proust) és Bak Imre festő művészete, valamint irodalomtörténész esztéták (Balassa Péter, Poszler György), és egy társadalomtudós (Kende Péter) munkássága kapcsán vet fel és gondol végig Sándor egy sor izgalmas dilemmát. Nincs ezúttal hely a megpendített gondolatok körültekintő

latolgatására. A névsor egyébként korántsem a véletlen műve: Proust kivételével mind-egyikük közel áll (vagy állt, mint a már halott Mészöly, Balassa és Simon) a szerzőhöz. A barátként tekintett és tisztelt szellemi útítársakról izgalmas személyiségrajzokat rögzítve és szellemi produktumaikat izlelgetve szakadatlanul arra keresi Sándor a választ, hogy hová tart és merre jár a kor, amelyben élünk, és mi módon birkózunk meg a szellemi korszakváltás keserves feladványával. Mert az, hogy valamiféle korszakváltásnak vagyunk eleven tanúi és aktív részesei, egy pillanatra sem kétséges előtte.

Miben határozható meg ennek a korszakfordulónak a lényege? Talán a „kultúra fenyegettségében” (a Poszlerről szóló esszében beszél róla), vagy a tudomány mind nyilvánvalóbb egzisztenciális érintettségében, az új helyzetre reflektáló szellemi (tudósi) megújulás igényében és elkerülhetetlenségében (Balassa esszéjében beszél erről), netán a tapasztalatszerzéstől a fogalomteremtésig tartó út közben felmerülő problémákban (amiről a Kende-esszében esik szó) rejlik a dolog lényege? Vagy az a meghatározó, hogy a jelen az álságok (az álarcok, hogy egyik kedvenc kifejezést idézzem), közismertebb megnevezésben a hiperrealitás koraként erőszakolja ránk magát?

A kötetből ezúttal sem hiányzó regénynapló (*Pauló a görög tengerparton*) eseteli mindeme kérdéseket. „Olyan korszakban vagyunk, amelyben a mindent elárasztó szimulációval szemben kell az írónak a nyelv »visszavételével« bizonyítani, hogy ami történik, az valóban megtörténik, hogy az *van*, ami *van*.” (312.) Ez tehát az az elementáris élmény (és nem utolsó sorban az annak kifejezésére készítő regényírói feladat), amely felkelti Sándor tudományossá mélyülő érdeklődését Marcel Proust és a nyomában járó nagy utódok, Albert Camus, Samuel Beckett, Thomas Bernhard írásművészeire. Hiszen az időtapasztalat, a valóság maga Proustnál csúszott ki talán elsőként a regényíró kezéből, hogy a kései Proust recepció, melynek felfejtése végett a szerző Hans Robert Jausst, Gérard Genettet, Paul Ricoeur-t hívja segítségül, az Én veszendőségét próbálja meg mindenáron megragadni „abban az újabb szakaszban [...] amelyik már a fenyegetettség »régiségként« való szemlélhetőségén is túl van.” (*A veszendő személyiség nyomában [Proust és a huszadik század végi regény]*, 274.)

Mindez azonban túlmutat már az esszéíró érdeklődési körén és regényírói identitásában kezdi a szerzőt foglalkoztatni. „Ezt az emberi helyzetet ugyanúgy csak radikális formaváltozásokkal fejzheti ki a regény, amiként a maga korának újdonságait a nyolcvan év előtti regény. Azonban azt, hogy melyek ezek az »új regénykoordináták«, csak *maga a regény* találhatja meg” – jegyzi meg önmaga számára levont alkotói tanulásként. (274.) A ma megírandó regény, szól a szentencia, annak a sűrű, a maga ürességében telített élethelyzetnek a tapasztalatából születik, és egyúttal arra az élethelyzetre reflektál, hogy „*valami véglegesen elveszett*”. (274.)

Mind az esszéista, mind a regényíró Sándor számára a történelem kivételesen súlyos ügy, egyszersmind megfejthetetlen talány. Nem hagyja azonban nyugodni a kérdés, hogy miként hidalható át, ha áthidalható egyáltalán, a múlttól mint tapasztalati valóságról szerzett tudás, valamint a múlttól fogalmi úton, és az írott (olykor képi) dokumentumok közvetítésével előállított történeti beszámoló közti nyilvánvaló szakadék. E sorok szerzőjével is dialogizálva töpreng ezeken a kérdéseken, hogy végül arra jusson: nem esik talán oly nagyon távol egymástól a valóságnak (a múlt igazságának) a művészetben, illetve a (történet)tudományban megalkotott képe. Joggal kérdezi ezek után: „Lehet a regény is

tapasztalat. Akár a forrás?" (317.) A válasza igenlő, legalább is ezt sugalmazza kérdésként megfogalmazott kijelentése: „egy-egy korszak sorsainak, mentalitásvilágának, trauma-sorozatának »felfogásában« vajon nem nyújt-e hasznosítható tapasztalatokat az irodalom?” (317.)

Sándor Iván esszéi, melyek nélkül nem lennének (olyanok) a regényei (és viszont), a tudományosként tálalt kérdésekbe merülő olvasóközönséget is szüntelen gondolkodásra készítenek. Ha pedig a szerző regényeit és esszéit történetesen együtt olvassuk, helyesebben „összeolvassuk” őket egymással, műveinek ránk, olvasókra gyakorolt hatása hallatlanul megszokszorozódik.

Gyáni Gábor

